Θεοδώρα Καλαντζή (φιλόλογος) – Ελένη Νικολοπούλου (φιλόλογος)

Εισαγωγή

"Καὶὅσαμὲνλόγῳεἶπονἕκαστοι ἢ μέλλοντεςπολεμήσειν ἢ ἐναὐτῷἤδηὄντες, χαλεπὸντὴνἀκρίβειαναὐτὴντῶνλεχθέντωνδιαμνημονεῦσαιἦνἐμοί τε ὧναὐτὸςἤκουσακαὶτοῖςἄλλοθένποθενἐμοὶἀπαγγέλλουσιν· ὡς δ' ἂνἐδόκουνἐμοὶἕκαστοιπερὶτῶναἰεὶπαρόντωντὰδέονταμάλιστ' εἰπεῖν, ἐχομένῳὅτιἐγγύτατατῆςξυμπάσηςγνώμηςτῶνἀληθῶςλεχθέντων, οὕτωςεἴρηται[1]."

Όταν ο Θουκυδίδης αφηγείται πολεμικές συγκρούσεις έχει την τάση να δίνει όσο το δυνατόν μεγαλύτερη έκταση στο μέρος της ανάλυσης. Ωστόσο, η ανάλυση πουθενά δεν είναι πλουσιότερη ούτε πιο ολοκληρωμένη όσο όταν εκφράζεται μέσα από έναν «αγώνα λόγων», όπου έρχονται σε αντιπαράθεση συλλογισμοί. Η μεμονωμένη δημηγορία προβάλλει ιδέες. Οι αντιθετικές δημηγορίες, καθώς αντιπαραθέτουν τις ιδέες τις πλησιάσου από πιο κοντά και ερευνούν όλες εξαντλητικά όλες τις απόψεις που παρουσιάζει μία κρίσιμη κατάσταση.

Χρησιμοποιώντας ο Θουκυδίδης τις δημηγορίες ακολούθησε την εποχή του σε μία τάση πολύ γενική: ο «αγών λόγων» έχει τη θέση του σχεδόν παντού. Τον χρησιμοποιούσαν σε όλα τα είδη της γραμματείας, από την ιστορία του Ηροδότου μέχρι την κωμωδία και την τραγωδία[2]. Αυτή η τεχνική της αντιλογίας είναι χαρακτηριστική της εποχής των σοφιστών και διακωμωδείται ευφυέστατα από τον Αριστοφάνη[3] στις *Νεφέλες*[4]. Τη μέθοδο αυτή θα πρέπει να την ανιχνεύσουμε στο έργο του Πρωταγόρα. Όπως γράφει ο Διογένης ο Λαέρτιος «*...καὶ πρῶτοςἔφη δύο λόγους εἶναιπερὶπαντὸς πράγματος ἀντικείμενουςἀλλήλοις*»[5]. Η έκφραση *διττοὶ λόγοι* είναι διαφωτιστική ως προς τη βασική αρχή μιας τέτοιας μεθόδου[6].

Επί προσθέτως η θέση που έχουν οι αντιλογίες μέσα στο έργο του Θουκυδίδη αποτελούν μέρος μιας ευρύτερης δομής. Εμφανίζονται σε στιγμές κατά τις οποίες λαμβάνονται σοβαρές αποφάσεις[7] και μπορούν να θεωρηθούν πολιτικά δοκίμια[8].

---

[1] Θουκυδίδης, *Ίστορίαι*, Α 22. 1
[2]Romilly 1988: 179-180
[3]Αριστοφάνης, *Νεφέλαι*, στ. 879-1104
[4]Hornblower 2003: 112
[5] Διογένης ο Λαέρτιος, *Βίοι Φιλοσόφων*, 9, 51
[6]Romilly 1988: 181
[7]Hornblower 2003: 118
[8]Immerwahr 1974: 16

Η αντιλογία της Καμάρινας- Ο λόγος του Ευφήμου

Όταν ο Θουκυδίδης εξασφαλίζει λεπτομερείς αναφορές στις δημόσιες συζητήσεις, στις οποίες περιλαμβάνει δύο ή περισσότερους λόγους *inoratiorecta* εμπεριέχοντας διαμάχες μεταξύ δύο αντιμαχόμενων μερών (αντιλογίαι), τα συγγράμματά του τείνουν να είναι κάπως πιο σύνθετα. Η έκβαση των δημοσίων συζητήσεων είναι αμετάβλητη αφού οι υποδείξεις του ενός ομιλητή θα γίνουν αποδεκτές, ενώ του άλλου θα απορριφθούν. Η μόνη φανερή εξαίρεση είναι η αντιλογία της Καμάρινας όπου η συνέλευση αρνήθηκε να προσεταιρισθεί με το μέρος του Ερμοκράτη ή του Αθηναίου Ευφήμου[9] μένοντας ουδέτερη. Ο πραγματικός «αγών λόγων» είχε μείνει χωρίς αποτέλεσμα[10].

Κατά τη διάρκεια του χειμώνα 415-414 οι Αθηναίοι συνεχίζουν τη διπλωματική τους επίθεση. Η δημόσια συζήτηση στην Καμάρινα εξασφαλίζει μία ευκαιρία να εξετάσουμε την πρόοδο των προσπαθειών των Αθηναίων και να ερευνήσουμε τις αντιφατικές απόψεις των Σικελών. Μολονότι το φαινομενικό θέμα της αντιλογίας είναι η προσφυγή των Αθηναίων για την υποστήριξη της Καμαρίνας, κάτω από την επιφάνεια είναι το ζήτημα της σικελικής ενότητας[11]. Σύμφωνα με το λόγο του Αλκιβιάδη[12] στη Σπάρτη, οι Αθηναίοι είχαν σχέδιο να κατακτήσουν όλη τη Σικελία, να επιτεθούν κατόπιν στην Ιταλία και την Καρχηδόνα και τελικά να χρησιμοποιούσαν τους τεράστιους πόρους που θα αποκτούσαν για να κατακτήσουν την Πελοπόννησο, πράγμα που θα έκανε την Αθήνα κυρίαρχο σε ολόκληρο τον ελληνικό κόσμο. Είναι δύσκολό να πούμε κατά πόσο υπερβάλλει σκόπιμα, αλλά χωρίς αμφιβολία λέει την αλήθεια περισσότερο από τον Αθηναίο απεσταλμένο στην Καμάρινα[13].

Όσον αφορά την αντιλογία της Καμάρινας οι θέσεις ήταν εκ διαμέτρου αντίθετες. Ο Ερμοκράτης κατηγορεί τους Αθηναίους πως επιβουλεύονται την ελευθερία όλων των Σικελιωτών. Ο Εύφημος απαντά πως το μόνο που επιδιώκουν οι Αθηναίοι είναι η ασφάλειά τους και η υπεράσπιση των Σικελιωτών έναντι των φιλοδοξιών των Συρακουσίων. Επιπλέον, ένας από τους δύο ρήτορες, ο Εύφημος, είναι άγνωστο πρόσωπο: τα πιστεύω του ή η προσωπική του ζωή δεν πρόκειται να παίξουν κανένα ρόλο. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο αναγνώστης μπορεί να αναρωτηθεί αν το όνομα του Ευφήμου ανακαλεί στη μνήμη τη λέξη «ευφημισμός»[14]. Ο Εύφημος δεν είναι ένας ένδοξος άνδρας ή μία καταλυτική προσωπικότητα. Ο ιστορικός αποκαλύπτει ότι αυτό που θέλει να ακούσομε είναι ο «λόγος» της πόλης. Δεν διαβάζουμε τα λόγια του ενός ή του άλλου Αθηναίου: το ομιλούν υποκείμενο είναι η

---

[9] Westlake 1974: 93
[10]Romilly 1988: 185
[11] Connor 1984: 181
[12]Θουκυκίδης, *Ίστορίαι*, 6, 90
[13] Finley 1997: 235
[14]Orwin 1994: 127 σημ.

Αθήνα[15]. Τον Θουκυδίδη, λοιπόν, δεν θα τον σταματούσε ούτε το πραγματικό αποτέλεσμα του ενός ή του άλλου επιχειρήματος ούτε η προσωπικότητα του ρήτορα, όταν επιχειρούσε να γράψει αυτή την αντιλογία. Η αντιλογία της Καμάρινας βρίσκει τη δικαίωσή της στο ότι προσφέρει σφαιρική ανάλυση μίας κατάστασης και αποδεικνύεται ιδιαίτερα διδακτική της μεθόδου του ιστορικού[16].

Συγκεκριμένα, ο Ερμοκράτης[17], δια στόματος των Συρακουσίων, καταγγέλλει τη φιλοδοξία των Αθηναίων, υπαινισσόμενος τον αθηναϊκό ιμπεριαλισμό. Μιλώντας για την επανεγκατάσταση των Λεοντίνων και για τη βοήθειά τους προς τους Εγεσταίους χρησιμοποιεί την πολύ βαριά λέξη *σοφίσματα*[18]. Συνεχίζει το κατηγορητήριό του λέγοντας ότι οι ενέργειες των Αθηναίων να επέμβουν στην Σικελία *οὐγὰρδὴεὐλογον.* Η στάση που πρέπει να κρατήσουν οι Σικελιώτες είναι φανερή: να συνασπιστούν εναντίον των Αθηναίων. Δεν πρέπει να αδιαφορήσουν για την τύχη των Συρακουσών. Η Καμαρίνα πρέπει να βοηθήσει τις Συρακούσες, γιατί έτσι θα προστατεύσει την ίδια της την ύπαρξη. Στο τελευταίο μέρος απομένει να εξεταστούν οι ενδεχόμενες αντιρρήσεις των Καμαριναίων. Ο Ερμοκράτης σταματά στο θέμα του δικαίου και στο θέμα της ασφάλειάς τους. Τέλος διατυπώνει το συμπέρασμά του δείχνοντας στους Καμαριναίους τις συνέπειες της εκλογής τους[19].

Ακολουθεί η απάντηση του Ευφήμου[20] αντιτάσσοντας argumentaexsilentio. Αναπτύσσεται μία διαλεκτική μεταξύ των δύο λόγων. Ο Αθηναίος αντιπρόσωπος απαντάει με μία προσεκτικά δομημένη και λογική δημηγορία. Θυμίζει στους Καμαριναίους ότι οι Αθηναίοι έχουν έρθει στην πόλη τους με σκοπό μα ανανεώσουν τη συμμαχία του 427π.Χ.[21]. Ο Ερμοκράτης είχε αρχίσει λέγοντας πώς οι Αθηναίοι εφαρμόζουν την ίδια μέθοδο για να κρατούν την ηγεμονία τους τόσο στην κυρίως Ελλάδα όσο και στη Σικελία. – Όχι, απαντάει ο Εύφημος, το όμοιο στις δύο περιπτώσεις είναι ο στόχος μας. Η Αθήνα φροντίζει για την ασφάλειά της αλλά αυτός ο ίδιος ο σκοπός, με διαφορετικές συνθήκες συνεπάγεται διαφορετικά μέσα. Και ακριβώς αυτή η φροντίδα επιβάλλει στους Αθηναίους να υπερασπίσουν τους Σικελιώτες και όχι να τους υποδουλώσουν. Το επιχείρημα, λοιπόν, του Ερμοκράτη αντιστράφηκε πέρα για πέρα.

Ο Εύφημος καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η Αθηναϊκή ενέργεια είναι λογική (*εὔλογον*). Η έννοια του συμφέροντος, που συνδέει τις διάφορες όψεις της αθηναϊκής πολιτικής, καθορίζει πράγματι το τι είναι λογικό. (85.1 *πόλειἀρχὴνἐχούσῃοὐδὲνἄλογον ὅ τι ξυμφέρον*) Από τη στιγμή που ο Εύφημος παραμέρισε τις κατηγορίες του Συρακούσιου αντιπάλου εναντίον των Αθηναίων και πέτυχε η αντιστροφή, φαίνεται να βρίσκεται σε ισοπαλία. Τώρα μετατρέπεται σε κατήγορο των Συρακουσίων. Ο

---

[15]Romilly 2000: 331
[16]Romilly 1988: 185-186
[17]Θουκυδίδης, *Ἱστορίαι*, 6, 76-80
[18]Romilly 1994: 31
[19]Romilly 1988: 187
[20]Θουκυδίδης, *Ἱστορίαι*, 6, 82-87
[21] Williams 1998: 220

Ερμοκράτης είχε απειλήσει την Καμάρινα με τον αθηναϊκό ιμπεριαλισμό. Ο Αθηναίος ρήτορας θέλει να διαλύσει αυτές τι υποψίες, και τις χρησιμοποιεί πετυχαίνοντας μία πραγματική ανατροπή. Οι Συρακούσιοι επιθυμούν να προετοιμάσουν την κυριαρχία τους και όχι οι Αθηναίοι. Επίσης υπενθυμίζει την έκκληση βοηθείας από τους κατοίκους της Σικελίας στην Αθήνα. Οι κατηγορίες αντιστρέφονται. Ο Ερμοκράτης είχε πει πως οι Καμαριναίοι σώζοντας τις Συρακούσες θα έσωζαν στην πραγματικότητα τον εαυτό τους. Τώρα όμως ο Εύφημος παρουσιάζεται ως πραγματικός σωτήρας (86.5 *πολὺδὲἐπὶἀληθεστέρανγεσωτηρίανἡμεῖςἀντιπαρακαλοῦμεν*).

Επίπροσθέτως, ο Ερμοκράτης είχε επικαλεστεί το ενδεχόμενο να μετανιώσουν αργότερα αυτοί που δεν θα υποστήριζαν τις Συρακούσες. Ο Αθηναίος ρήτορας επιστρέφει στο ίδιο θέμα αντικαθιστώντας τις Συρακούσες με την Αθήνα. Άρα ο Εύφημος παρακολουθεί κατά γράμμα τη δημηγορία του Ερμοκράτη και αναστρέφει όχι μόνο τις γενικές της θέσεις αλλά και τις λεπτομερειακές πληροφορίες. Είναι ένα είδος*homoeconomicus*, που υπολογίζει την πορεία των σημαντικότερων πλεονεκτημάτων του λόγου του και αναπόφευκτα ενεργεί με βάση αυτούς τους υπολογισμούς[22]. Για να υποστηρίξει τα επιχειρήματά του, ο Εύφημος επιδίδεται στα πιο αξιοσημείωτα ρητορικά ευφυολογήματα[23]. Αυτό το πετυχαίνει επιλέγοντας ακόμα και τις λέξεις ή τις επιμέρους εκφράσεις που χρησιμοποιεί[24].

Αν εξετάσουμε τη δομή καθεμίας από τις δύο κατηγορίες διαπιστώνουμε εύκολα πως ορισμένες λέξεις χρησιμοποιούνται συστηματικά σε κάθε δημηγορία για να επισημάνουν τους αρμούς της. Αυτές οι λέξεις ακούγονται σαν ηχώ από τη μία δημηγορία στην άλλη. Ο Ερμοκράτης στο πρώτο μέρος της δημηγορίας του δίνει καινούρια ώθηση στην επίθεσή του με δύο παρόμοιες εκφράσεις. (76.*1 οὐτὴνπαρῦσαν δύναμιν τῶνἈθηναίων..ἀλλάμᾶλλον... καὶ*77.1 *ἀλλ΄οὐγὰρδὴτὴντῶνἈθηναίων ... πολὺδὲμᾶλλον*). Οι λέξεις αυτές επισημαίνουν τα στάδια της σκέψης του. Ενδιαφέρον είναι ότι τα συγκριτικά χρησιμεύουν ακριβώς και στον Εύφημο για να τονίσει τη μεγαλύτερη δυσπιστία του προς τους Συρακουσίους (86.5 *πολὺδὲμᾶλλον*...). και τη μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στους Αθηναίους (86.5 *πολὺδὲἐπὶἀληθεστέρανγεσωτηρίανἡμεῖςἀντιπαρακαλοῦμεν).*

Αντίστροφα, οι λέξεις που χρησίμευσαν στον Ερμοκράτη για να εισάγει την πιο συγκεκριμένη κατηγορία του (76.3 *καὶτὰἐνθάδενῦνπειρῶνται*...) είναι αυτές που επισημαίνουν τους αρμούς της δημηγορίας του Ευφήμου. Είναι εύκολο να το διαπιστώσουμε αυτό γιατί η δομή της δημηγορίας είναι σαφής. Στο πρώτο μέρος της άμεσης δικαιολόγησή του *οἱἈθηναῖοιεἰκότωςἀρχὴνἔχουσι*, ο αποδεικτικός συλλογισμός έχει δύο χρόνους: α) ο Εύφημος δικαιολογεί την αθηναϊκή ηγεμονία στην κυρίως Ελλάδα καταλήγοντας σε έναν αφορισμό *πᾶσιδὲἀνεπίφθονοντὴνπροσήκουσανσωτηρίανἐκπορίζεσθαι*. β) Αμέσως μετά αρχίζοντας με ένα *καὶνῦντῆςἡμετέραςἀσφαλείαςἕνεκα*, ο Εύφημος εξηγεί πως όσα είπε

[22] Crane 1996: 231
[23]Orwin 1994: 128
[24]Romilly 1988: 188-192

για την ηγεμονία, εφαρμόζονται και στη σικελική πολιτική της Αθήνας καταλήγοντας σε έναν αφορισμό *ἀνδρὶδὲτυράννῳ ἢ πόλειἀρχὴνἐχούσῃοὐδὲνἄλογονὅτιξυμφέρονοὐδ΄οἰκεῖονὅτιμὴπιστόν*. Έπειτα, ακολουθεί το δεύτερο μέρος των κατηγοριών εναντίον των Συρακουσίων, το οποίο έχει δύο χρόνους: α) τους Συρακούσιους πρέπει να υποπτεύονται οι Καμαριναίοι, μία ιδέα που διαρθρώνεται σε ένα *καὶνῦνοὐ δίκαιον* και καταλήγει στην αναστροφή *πολὺδὲμᾶλλοντοῖσδεἀπιστεῖν*. β) ο λαός που θα τους σώσει είναι οι Αθηναίοι, μία ιδέα που διαρθρώνεται πάνω σε ένα *καὶνῦντολμῶσιν* και καταλήγει στην αναστροφή *πολὺδὲἐπὶἀληθεστἐρανγεσωτηρἰανἡμεῖςἀντιπαρακαλοῦμεν.*[25]

Συνοψίζοντας, οι δύο δημηγορίες βαίνουν ως προς τη διάταξη του υλικού τους παράλληλα. Ο Εύφημος αρχίζοντας αναιρεί και αντιστρέφει την επίθεση που είχε κάνει στην αρχή της δημηγορίας του ο Ερμοκράτης. Στο δεύτερο μέρος αντιμετωπίζει τις σκέψεις για τις νομικές υποχρεώσεις των Καμαριναίων έναντι των Αθηναίων και την ασφάλειά τους, που αποτελούσαν το δεύτερο μέρος της δημηγορίας του Ερμοκράτη.[26] Επίσης τα εκφραστικά μέσα επηρεάζουν τη διαλεκτική. Ό, τι αφαιρεί η διαλεκτική από την εξωτερική ομαλότητα της σύνθεσης, το αντισταθμίζουν οι λεκτικοί σύνδεσμοι, που υφαίνονται με λεπτότητα από τη μία δημηγορία στην άλλη. Έτσι όλες οι λεκτικές απηχήσεις πηγάζουν από την ίδια τάση που ζητά με την ακύρωση, την αντιστροφή, την ανατροπή των επιχειρημάτων του αντιπάλου να μείνει πιο κοντά στα αντίπαλα επιχειρήματα, ενώ συγχρόνως φτάνει στα αντίθετα συμπεράσματα ανακαλώντας στην μνήμη μας τις τετραλογίες του Αντιφώντα[27].

Ο λόγος του Ευφήμου ενισχύει το αίσθημα ότι το έκτο βιβλίο δεσπόζει. Η Αθήνα είχε περάσει τα σύνορα των περιορισμών της και είχε προβεί σε ένα τόλμημα το οποίο ήδη την έχει αλλάξει[28].

Παραλληλισμοί

Ο λόγος του Αθηναίου απεσταλμένου Ευφήμου λαμβάνει χώρα στο ξεκίνημα της σικελικής εκστρατείας, όπως ο λόγος των Αθηναίων[29] προηγείται της πρώτης φάσης του πολέμου[30]. Είναι φανερό ότι αυτοί οι δύο λόγοι αντιπροσωπεύουν δύο διαφορετικά στάδια στην εξέλιξη των κυριαρχικών διεκδικήσεων των Αθηναίων. Στον πρώτο λόγο (των Αθηναίων στη Σπάρτη) η διεκδίκηση βασίζεται στη χρηστή

[25]Romilly 1988: 192-3
[26]Romilly 1988: 195
[27]Romilly 1988: 199- 202
[28] Connor 1984: 184
[29]Θουκυδίδης, *Ἱστορίαι*, 1. 72-78
[30] Crane 1998: 287

συμπεριφορά τους, στο δεύτερο λόγο (του Ευφήμου) η διεκδίκηση βασίζεται στη δύναμη[31].

Συγκεκριμένα, στο πρώτο βιβλίο ο λόγος των Κορινθίων[32] και στο έκτο βιβλίο ο λόγος του Ερμοκράτη συγκλίνουν στο ότι η απειλή της Αθηναϊκής ηγεμονίας επίκειται σε όλη την Πελοπόννησο, στην πρώτη περίπτωση, και σε όλη τη Σικελία, στη δεύτερη περίπτωση. Και οι δύο κάνουν έκκληση για μία ενοποιημένη αντίσταση εναντίον των Αθηναίων[33], οι οποίοι έχουν υπερβεί τα εσκαμμένα.

Δίχως αμφιβολία ο λόγος του Ευφήμου και ο λόγος των Αθηναίων γράφτηκαν από το Θουκυδίδη σε εποχές πολύ κοντινές μεταξύ τους[34]. Και οι δύο απεσταλμένοι αρχίζουν λέγοντας ότι έχουν έρθει για διαφορετικούς λόγους, αλλά εξαναγκάζονται να υπερασπιστούν την αθηναϊκή ηγεμονία εξαιτίας της σκληρής κριτικής και της συκοφαντίας των προηγούμενων ομιλητών. Ο καθένας από αυτούς χρησιμοποιεί argumenta από την προγενέστερη ιστορία, συγκεκριμένα από τους Περσικούς Πολέμους. Επίσης συμπεριλαμβάνουν όμοια ρητορικά τεχνάσματα (1.73.2 – 6.82.2). Η θέση σχετικά με το ρόλο της Αθήνας στους Περσικούς πολέμους είναι η ίδια και εκφράζεται με παρόμοιο λεξιλόγιο (1.74.1 – 6.83.1, 1.74.2 – 6.82.4). Ακόμα και όταν γενικεύουν εκφράζονται με ίδιες λέξεις (1.75.5 – 6.83.2, 1.75.3 και 1.76.2 – 6.82.3 και 6. 83.4).

Αυτές οι ομοιότητες μας ωθούν να διαβάζουμε αυτούς τους λόγους μαζί. Όμως αν τους συγκρίνουμε εμβριθώς θα διαπιστώσουμε ότι οι ομοιότητες έγκεινται σε ρητορικές τεχνικές και όχι στις πραγματικές προθέσεις. Η στάση των Αθηναίων στο πρώτο βιβλίο είναι αμυντική, αφού προσπαθούν να αποσοβήσουν τις σκέψεις περί πολέμου και πρεσβεύουν μία ειρηνική επίλυση των διαφορών τους με διαπραγματεύσεις. Ο λόγος τους είναι ουσιαστικά απολογητικός[35]. Από την άλλη πλευρά στο έκτο βιβλίο οι Αθηναίοι είναι οι επιδρομείς. Πρέπει να καλύψουν τις πραγματικές τους διεκδικήσεις, την κατάκτηση της Σικελίας και να προφασιστούν ψεύτικες, όπως την υποστήριξη των φίλων τους. Οι ειρωνεία είναι έκδηλη[36].

Επίπροσθέτως, ο διάλογος με τους Μήλιους του πέμπτου βιβλίου[37] προσφέρει έναν ακόμα παραλληλισμό. Ο λόγος του Ευφήμου καθρεφτίζει την αδυναμία του «μεθοδευμένου ρεαλισμού»: αυτή η πανούργα αθηναϊκή ομιλία περί ειρήνης προμηνύει την καταστροφή με οιδιπόδεια επιδεξιότητα. Οι Αθηναίοι στη Μήλο αγγίζουν τα όρια του «ιδεολογικού ρεαλισμού», ο οποίος επιχειρεί να προκαλέσει την υπακοή. Οι Μήλιοι φανέρωσαν το αληθινό πρόσωπο της Αθηναϊκής δύναμης. Σε αυτό το σημείο πρέπει να επισημανθεί η διάκριση μεταξύ των «έργων», αληθινών γεγονότων και των «λόγων», «λέξεις». Τα έργα χτίζουν την αλήθεια και οι λόγοι ένα

---

[31]Raubitschek 1974: 37-38
[32]Θουκυδίδης, *Ἱστορίαι*, 1, 68-71
[33] Rawlings 1981: 118-119
[34]Romilly 2000: 464
[35] Dover 1970: 353
[36] Rawlings 1981: 120-122
[37]Θουκυδίδης, *Ἱστορίαι,* 5. 85- 113

είδος επιφαινόμενου[38]. Οι Μήλιοι ήταν το πείραμα που δεν ταιριάζει στη θεωρεία. Οι Αθηναίοι δεν ήταν ρεαλιστές, κατέστρεψαν τους Μήλιους όπως ένας διεφθαρμένος επιστήμονας καταστρέφει τις ακατάλληλες μαρτυρίες[39]. Ακόμα πιο καθαρά από τα απονενοημένα διαβήματα στη Μήλο, ο Εύφημος αντανακλά, περισσότερο από τον Νικία και τον Αλκιβιάδη, αυτό που εννοούμε λέγοντας «*κρίσις*» στην Αθήνα. Άλλωστε πρέπει να εικάσουμε ότι ήταν ένας από τους Αθηναίους που δεν επέστρεψαν ποτέ στην πατρίδα τους (7. 87.6)[40].

Ο λόγος των Αθηναίων στη Σπάρτη περικλείει μία ηθική δικαίωση της αθηναϊκής δημοκρατίας. Μία σύγκριση αυτού του λόγου με τους λόγους των Αθηναίων στη Μήλο και την Καμάρινα δείχνει τη διαφορά μεταξύ του κυνισμού του Αλκιβιάδη και του γνήσιου ιδεαλισμού του Περικλή[41].

Στη σκιά του Αλκιβιάδη

Η συνεσταλμένη ψευδολογία του Ευφήμου μπορεί να ιδωθεί ουσιαστικά όταν αναλογιστούμε ποιόν ρήτορα αντικαθιστά. Γι αυτό στο έργο του Θουκυδίδη είναι σαν μία «προσπάθεια» με απότομη πτώση ύφους (αντικλίμαξ). Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο Αλκιβιάδης είναι στη «σκηνή». Μπορούμε μόνο να εικάσουμε το είδος του λόγου που θα εκφωνούσε ο Αλκιβιάδης. Αυτό παρακινεί κι άλλες εικασίες, αφού μόλις τελείωσε ο Εύφημος το λόγο του, ο Θουκυδίδης μας μεταφέρει στη Σπάρτη και συγκεκριμένα σε έναν από τους πιο αξιομνημόνευτους λόγους του Αλκιβιάδη[42]. Ίσως ο Αλκιβιάδης, ένας τόσο ρωμαλέος ομιλητής, θα μπορούσε να πείσει περισσότερο από τον Ερμοκράτη[43];

Θα ήταν παράτολμο να εξάγουμε το συμπέρασμα ότι ο λόγος του Αλκιβιάδη θα ήταν πιο επιτυχής στην αντιλογία της Καμάρινας[44]. Όμως η συμπεριφορά και οι φιλοδοξίες της Αθήνας επλήγησαν στη Σικελία όχι από την έλλειψη της δύναμης όσο από την έλλειψη της αποφασιστικότητας του Αλκιβιάδη. Ο Αλκιβιάδης μπορούσε να ενδυθεί τον ασεβή και υβριστικό χαρακτήρα τόσο του ιδίου όσο και των αθηναϊκών εγχειρημάτων και διατηρώντας τη δύναμη της ψυχής να ατενίσει μεγαλόπνοα σχέδια. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο Αλκιβιάδης ήθελε να επεκτείνει τα σύνορα της ηγεμονίας και να εκπληρώσει τις δικές του μεγάλες προσδοκίες μέσα στην πόλη. Κατά πόσο αυτό θεωρείται απλά αναίσχυντο ή οι επιδιώξεις του είναι

[38] Crane 1998: 285-286
[39] Crane 1998: 292
[40]Orwin 1994: 133
[41]Raubitschek 1974: 48
[42]Θουκυδίδης, *Ίστορίαι,* 6. 89 - 92
[43]Orwin 1994: 131
[44] Rood 1998: 178

δικαιολογημένες, είναι μία ερώτηση που αφορά την αξία του αθηναϊκού ιμπεριαλισμού και τη θέση των πολιτικών ανδρών της πόλης[45].

Ο λόγος του Αλκιβιάδη στη Σπάρτη, ο τελευταίος του λόγος, που διευκρινίζει περισσότερο από οποιονδήποτε άλλον τις κατευθυντήριες αρχές της αθηναϊκής πολιτικής, παρουσιάζει το όργανο που θα συντελέσει στην αποτυχία της[46]. Αυτός ο λόγος σφραγίζει τον λόγο του Ευφήμου και κατ'επέκταση το έκτο βιβλίο, άρει το πέπλο της ψευδολογίας και εκτοξεύει πάρθια βέλη του, αυτά που έχουν ως απότοκο την πανωλεθρία.

Ο απόηχος του λόγου του Ευφήμου - Γενικές κρίσεις

Η αλλαγή από την αρχική υπεροχή της Αθήνας και την κατωτερότητα των Συρακουσών στην ισότητα και την ισορροπία των δυνάμεων μεταξύ τους υποδηλώνει μία καινούρια φάση στο Σικελικό πόλεμο. Στην αντιλογία της Καμάρινας και οι δύο ρήτορες προσπαθούν να άρουν αυτή την ισορροπία, προσπαθώντας να συνάψουν συμμαχία με την Καμαρίνα επιδιδόμενοι σε επιδέξιες επιχειρηματολογίες. Αμφότεροι ψεύδονται, φυσικά, σύμφωνα με την επιδιωκόμενη σκοπιμότητά τους. Αλλά αμφότεροι μπορεί να λένε την αλήθεια, όταν η αλήθεια τίθεται στο βωμό των προθέσεών τους[47].

Όσον αφορά τον λόγο του Ευφήμου, το κενό ανάμεσα στα «έργα» και τα «λόγια» ορίζει τη ρητορική βάση των επιχειρημάτων. Η ψευδολογία είναι έκδηλη. Ο Θουκυδίδης μας φανερώνει ότι οι Αθηναίοι πράγματι εποφθαλμιούσαν τη Σικελία. Οι κατηγορίες του Ερμοκράτη ήταν εντελώς ορθές. Επίσης ο λόγος του Ευφήμου είναι δριμέως ειρωνικός[48]. Ειρωνικά, εξ αιτίας της επιβεβαιωμένης διαρκούς εχθρότητας μεταξύ των Ιώνων και των Δωριέων και κατ' επέκταση μεταξύ της Αθήνας και της Σπάρτης, ο Εύφημος σχεδιάζει μία αξιομνημόνευτη «σπαρτιατική» εικόνα υπό το πρίσμα της Αθηναϊκής ηγεμονίας. Ο λόγος του Αθηναίου ρήτορα είναι περίπου μία διακήρυξη αμυντική και υπολογιστική με ρεαλιστικά απολογητικό τόνο για την ηγεμονία, ένας πεζός ρασιοναλισμός[49].

Ένα θέμα που θίγεται ακροθιγώς είναι αυτό της πολυπραγμοσύνης. Η αγάπη για δράση αρκεί να εξηγήσει την αθηναϊκή συμπεριφορά κι ο Θουκυδίδης επέμεινε ρητά να τη φέρει στο φως. Από όλο το έργο του Θουκυδίδη αυτή η λέξη (6.87.3 *τῆς ἡμετέρας πολυπραγμοσύνης καὶ τρόπου*) είναι άπαξ ειρημένη και δη στο λόγο του άγνωστου Αθηναίου ρήτορα. Πολύ περισσότερο οι ηγέτες που ιμπεριαλισμού δεν αρνούνται αυτή τη διάθεση. Ο Περικλής στο δεύτερο βιβλίο εναντιώνεται στην απραγμοσύνη (2. 63.2, 2. 63.3, 2.64.4). Ο Αλκιβιάδης στο έκτο βιβλίο, αφού μιλήσει

[45] Forde 1989: 67
[46] Romilly 2000: 77
[47] Staul 1974: 68
[48] Crane 1998: 288
[49] Orwin 1994: 132

κατά της απραγμοσύνης του Νικία (6.18.6), θυμίζει στην Αθήνα την παράδοσή της, που την έχει αναδείξει σε *πόλινμὴἀπράγμονα*, έτσι ώστε για αυτή θα επέβαινε μοιραία η απραγμοσύνη (6.18.7).

Από το πλήθος των εναρμονισμένων ενδείξεων προκύπτει καθαρά η έννοια που προσδιορίζει σε πρώτο βαθμό το χαρακτηριστικό ψυχολογικό γνώρισμα στο βάθος της Αθηναϊκής πολιτικής και προεκτείνει επ' αόριστον την επιθυμία της ενώ ταυτόχρονα τη μετατρέπει σε πράξεις. Ο χαρακτήρας της Αθήνας εξηγεί την αέναη ενεργητικότητά της. Όμως, στο τέρμα των πράξεων βρίσκεται η αίσθηση ενός σκοπού που πρέπει να εκπληρωθεί και που είναι η μέγιστη δύναμη και η παγκόσμια κυριαρχία[50]. Οι Αθηναίοι προσπαθούν να πείσουν τον κόσμο ότι οι δυνατοί πρέπει να διοικούν τους αδύνατους, ότι ο υπολογισμός της δύναμης είναι ένα παγκόσμιο φαινόμενο και ότι ο αδύνατος υποτάσσεται σε έναν ανώτερο φυσικό νόμο. Οι Αθηναίοι δεν έχουν εγκαταλείψει την ηθική αλλά την έχουν αντικαταστήσει με ένα νέο υποθετικά πιο φιλοσοφημένο σύστημα για να δικαιολογήσουν τη θέση τους[51].

Η Αθηναϊκή δημηγορία στην Καμάρινα αντανακλούσε τον ίδιο σκληρό ρεαλισμό σχετικά με το ζήτημα της αυτοκρατορίας. Κατέστη τελείως σαφές ότι η Αθήνα ως αυτοκρατορική δύναμη βάσιζε την πολιτική της στη Σικελία αποκλειστικά στο ιδιοτελές συμφέρον και στη σκοπιμότητα. Φυσικά η απάντηση της Καμάρινας υπαγορεύτηκε από τους ίδιους παράγοντες. Καθώς φοβόταν τόσο την Αθήνα όσο και τις Συρακούσες αποφάσισε να για την ώρα να μη βοηθήσει καμία από τις δύο[52]. Στο δίλημμά τους οι Καμαριναίοι αποφάσισαν να δώσουν την ίδια απάντηση και στις δύο πλευρές. Η στάση της διστακτικότητας και του άγχους, εξ αιτίας των οποίων έμειναν ουδέτεροι, είναι έξυπνα απεικονισμένη. Το χωρίο προβάλλει ένα διδακτικό παράδειγμα της γενικής επικρατούσας τάσης, καθώς και άλλες πόλεις στη Σικελία κρατούσαν στάση ουδετερότητας[53].

Η Αθήνα του Περικλή που συνδύαζε τη δημιουργικότητα της ελευθερίας με την αποτελεσματική ηγεσία απείχε από αυτή του 415 π.Χ.. Η Αθήνα του Περικλή πίστευαν ότι θα μπορούσε να ελέγξει ακόμα μεγαλύτερο μέρος του ελληνικού κόσμου και να τον ανυψώσει στο επίπεδο της δικιάς της δημοκρατικής εμπορευματικής οικονομίας. Όμως η Αθήνα απέτυχε εξαιτίας των υπερβολών της ίδιας της δημοκρατίας, της πηγής της δύναμής της[54]. Όπως ο Σίσυφος κυλούσε αιώνια έναν πελώριο βράχο στον Άδη, έτσι και οι Αθηναίοι θα πρέπει να εξιστορήσουν την εσφαλμένη ιδεολογία τους σε κάθε αναγνώστη που διαβάζει το κείμενο του Θουκυδίδη. Οι Αθηναίοι απέδειξαν ότι έκαναν λάθος. Οι αδύνατοι δεν υποτάσσονται πάντα στους δυνατούς[55].

---

[50]Romilly 2000: 111-112
[51] Crane 1998: 290
[52]Zagorin 2006: 209
[53] Westlake 1974: 94
[54] Finley 1997: 253
[55] Crane 1998: 293

Δέκα χρόνια πριν ο Αριστοφάνης με το κριτικό του βλέμμα είχε αναφερθεί στο δεσποτικό χαρακτήρα της αθηναϊκής κυριαρχίας, εξαιτίας του οποίου οδηγήθηκε στην αποτυχία. Το 424 π.Χ. στους *Ἱππῆς* (στ. 1111 -1114) χρησιμοποιεί την ίδια ακριβώς παρομοίωση που χρησιμοποιεί ο Περικλής και μάλιστα σε ένα κείμενο που εκθειάζει υποτίθεται τη δικαίωση των ιμπεριαλιστών[56].

Ὦ δῆμε. καλὴν γ’ ἔχεις

ἀρχὴν, ὅτε πάντες ἄνθρωποι

δεδίασί σ’ ὥσπερἄνδρατύραννον.

Μία λατινική απήχηση

Κοιτάζοντας αιώνες μπροστά και δη στη λατινική ιστοριογραφία θα δούμε αυτή την τεχνική των αντιλογιών του Θουκυδίδη να χρησιμοποιείται από Λατίνους ιστορικούς. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο Σαλλούστιος, ο οποίος μιμείται ενσυνείδητα το μεγάλο Θουκυδίδη[57], στο έργο του *Η συνωμοσία του Κατιλίνα ή Κατιλιναϊκός πόλεμος* (*ConiuratioCatilinae ή DeCatilineconiuratione ή BellumCatilinarium*). Ο Σαλλούστιος προκειμένου να ζωντανέψει την περιγραφή του, παρεμβάλλει δημηγορίες κατά το πρότυπο του Θουκυδίδη, όπου εκτός του Κατιλίνα μιλούν και άλλα σημαίνοντα πρόσωπα. Λαμπρά απεικονίζονται οι λόγοι που εκφώνησαν στη Σύγκλητο περί της τύχης των συνωμοτών που έμειναν στη Ρώμη οι δύο μεγάλοι πολιτικοί αντίπαλοι Καίσαρ (κεφ.51) και Κάτων (κεφ.52)[58].

Βιβλιογραφία

Connor 1984= W. R. Connor, *Thucydides*, Princeton 1984.

Crane 1996= G. Crane, *The blinded eye: Thucydides and the New Written Word*, Lanam 1996.

Crane 1998= G. Crane, *Thucydides and the ancient simplicity, the limits of political realism*, California 1998.

Dover 1970= K.J. Dover, *Thucydides Book 6*, Oxford 1965.

[56] Romilly 2000: 176
[57]Κουτρούμπας 2000: 21
[58]Κουτρούμπας 2000: 33

Finley 1997= J. H. Finley, *Thucydides,* Cambridge, Massachusetts 1942 (ανατ.1963), ελλ.μετάφραση Τ. Κουκουλιός, *Θουκυδίδης*, Αθήνα 1997 (4).

Forde 1989= S. Forde, *The ambition to rule: Alkibiades and the Politics of Imperialism in Thucydides*, Ithaca 1989.

Hornblower 2003= S. Hornblower, *Thucydides*, Baltimore 1987, ελλ. μετάφραση Α. Μανιάτη, *Θουκυδίδης, ο ιστορικός και τοέργοτου*, Αθήνα 2003.

Κουτρούμπας 2000= Δ. Κουτρούμπας, *Γάιου ΣαλλούστιουΚρίσπου, Ησυνωμοσία του Κατιλίνα*, Αθήνα 2000.

Orwin 1994= C. Orwin, *The humanity of Thudides*, Princeton 1994.

Rawlings 1981= H.R.Rawlings, *The structure of Thucydides' History*, Princeton 1981.

Romilly 1988= J. de Romilly, *Histoire et raison chez Thucydide*, Paris 1967, ελλ. μετ., Ε. Κακριδή, *Ιστορία και λόγοςστοΘουκυδίδη*, Αθήνα 1988.

Romilly 1994= J. De Romilly, *La construction de la verite chez Thucydides*, Paris 1990,ελλ.μετάφρ.,Σ. Βλοντάκη, *Η οικοδόμησητης αλήθειας στοΘουκυδίδη*, Αθήνα 1994.

Romilly 2000= J. De Romilly, *Thucydideet l' imperialismeathenien*, Paris 1947, ελλ. μετάφρ.Λ. Στεφάνου, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκόςιμπεριαλισμός*, Αθήνα 2000.

Rood 1998= T. Rood, *Thucydides Narrative and explanation*, Oxford 1998.

Stadler 1974= P. Stadler (εκδ.), *The speeches in Thucydides*, Chapel Hill 1973.

Williams 1998= M. F. Williams, *Ethics in Thucydides, the ancient simplicity*, Oxford 1998.

Zagorin 2006= P. Zagorin. *Thucydides-an introduction for the commonreader*, Princeton 2006, ελλ.μετάφραση Κ. Κολιόπουλος, *Θουκυδίδης, μίαπλήρηςεισαγωγή για όλουςτους αναγνώστες*, Αθήνα 2006.

Έκδοση:

H. S. Jones,- J. Powell, *Thucydides Historiae* (2 τομ.), Oxford 1942.